

V SPOMIN

Breda Pogorelec (1928–2006)

I*

Cenjeni svojci in spoštovane kolegice in kolegi.

Na današnji dan pred tremi meseci smo se v tem prostoru poslovili od našega Naceta Šumija, danes pa je po neki nedoumljivi logiki usode ta za poslavljanje izbrala zaslužno profesorico Bredo Pogorelec, ki je pri razvoju in dejavnosti Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete pustila svojo neizbrisno in vidno sled. Na Inštitutu in tudi širše se Brede spominjamo in se bomo spominjali kot človeka, ki znanosti ni razumela kot ezoterične dejavnosti, temveč kot tisto izhodišče, preko katerega je potrebno družbi in tistim, ki jo sestavljajo – posameznikom, sporočati relevantna sporočila ter neprekinjeno kritično refleksijo, če se hočeta ti dve ne vedno prekrivajoči se sferi spreminjati v skupno dobro in presegati preživete duhovne in kulturne standarde.

Tisti – v resnici številni, ki so oziroma smo imeli ta privilegij, da smo se z Bredo pogovarjali ali še bolje, da smo jo poslušali ali brali, pa ji danes tudi dolgujemo, da njeno sporočilo kritične in družbene zavezanosti znanosti v pedagoškem procesu posredujemo naprej novim generacijam, sami pa v svojem znanstvenem raziskovanju analitično in sintetično usposobljenost opremo na avtonomne temelje, brez katerih znanost družbi

ne bi mogla dajati relevantnih in objektivnih odgovorov na pereča vprašanja in dileme, ki se tej nenehno zastavljajo. Njeno raziskovalno, pedagoško in tudi organizacijsko delo v slovenskem jezikoslovju, univerzitetni slovenistiki in nasploh v humanistiki predstavlja odličen in enkraten zgled, ki lahko samo pomnoži in obogati znanstvenoraziskovalne rezultate vsakega tistega raziskovalca, ki ga more ali mora Bredin zgled pritegniti.

Breda je tudi z lastnim raziskovalnim delom dokazovala, da je nadaljnje bolj samozavestno in ambiciozno napredovanje humanističnih in družbenih ved na Filozofski fakulteti in sploh na Slovenskem povezano z gojenjem resnične in ne le deklarirane interdisciplinarnosti. Te pa ni dobro razumeti na tak način, da se enostavno preskoči vse podedovano znanje in vednost matičnih disciplin, ki jim nek konkretni raziskovalec in pedagog pripadata, temveč z združevanjem njihovih moči, ki jih, na primer, gojimo na Filozofski fakulteti, če hočejo te pomnožiti svoje težko pridobljene in sinergijske spoznavne učinke. To je tudi ena od tistih nujnih poti, po kateri je priporočljivo hoditi, če se hočemo otresti na eni strani defetističnih strahov pred globalizacijo in na drugi, da v njej prepoznamo tudi nove priložnosti.

* Objavljamo tri besedila, pripravljena za žalno sejo 4. oktobra 2006 v spomin prof. dr. Brede Pogorelec (1. 1. 1928–21. 7. 2006) na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Sejo je vodila predstojnica Oddelka za slovenistiko doc. dr. Jerca Vogel, zbrane je kot prvi nagovoril dekan Filozofske fakultete prof. dr. Božidar Jezernik.

Breda je razpolagala in tudi razdajala dar, s katerim se ne more pohvaliti veliko ljudi, ki se sestoji v tem, da je znala utemeljevati in prepričevati povezave in medsebojna, pogosto skrajno zapletena razmerja med specialnimi, strokovnimi temami z njihovo širšo in tudi globalno pogojenostjo. Med elektronsko pošto imam shranjena njena sporočila, ki jih je sprožil obisk Noama Chomskega lansko spomlad v Ljubljani. Najprej jo je presenetilo naključje, da je obisk Chomskega sovpadel s petdeseto obletnico obiska Romana Jakobsona v slavističnem seminarju, ki se je tedaj odvijal še v NUK-u. Jakobson je seveda odprl vrata novim razmišljanjem v vedenju o jeziku, pri čemer se ji je zdel najbolj važen poudarek o cilju tega vedenja, ki se ne skriva v »sredstvu sporočanja, ampak v sporočilu, njegovi vsebini, možnih posledicah itd. kot podlagi za stališča in ravnanje«.

Naslednja misel, ki me je pritegnila kot sociologa in na katero je Bredo prav tako napeljalo predavanje Chomskega, pa je bila namenjena vprašanju o demokraciji in znanosti. Naj mi bo dovoljeno citirati:

... kako bi človek ocenil naš današnji svet po tako imenovani demokraciji? Bi lahko tako govorili kot Chomsky? Ko pa je demokracija, ko pa so volitve in imajo volivci – tudi če jih je le ena tretjina – zmerom prav?

II

Spoštovani svojci, spoštovani akademski zbor.

Zaslužna profesorica dr. Breda Pogorelec je študij slavistike in primerjalnega jezikoslovja na Filozofski fakulteti v Ljubljani z diplomsko končala leta 1952. Poklicno pot je začela kot profesorica slovenščine na brežiški gimnaziji, leta 1955 je bila izvoljena za asistentko za slovenski jezik na ljubljanski univerzi, med leti 1956–1958 se je strokovno izpopolnjevala na univerzi v Krakovu, leta 1964 doktorirala z disertacijo *Veznik v slovenščini* in bila dve leti pozneje habilitirana za slovenski knjižni jezik, ki ga je odtlej vse do upokojitve

Če na moderen način pogledam besedo demokracija – bolj zmahane besede najbrž ni, nanjo dežuje in sije sonce in je vsa obdelala – in kje je ljudstvo?

In v zvezi z znanostjo. Naj ponovno citiram Bredo:

Mislim znanost, stroke, tako je, kakor da smo se znašli na odprtem morju brez kompasa in brez krmarja. Že dolgo nismo bili v razvoju tako ogroženi. Pa ni samo ideologija – je velikanska ignoranca, neke v sredini sla po oblasti – in posledica katekizemskega učenja, kakor to imenujem, ki hoče 'red' in 'trdne odgovore'. In seveda poslušno čredo – ob poudarjanju 'posameznika'.

Taka velika in občutljiva vprašanja, ki pa vendarle določajo naše vsakdanje življenje, bomo morali sedaj zastavljati in na njih odgovarjati brez Brede – ali pa tudi ne, vendar tokrat v našo škodo. Nihče pa, zahvaljujoč se zaslužni profesorici Bredi Pogorelec, ne bo mogel reči, da zanje ni vedel!

Njenim najbližjim sorodnikom izrekam v mojem osebnem imenu kot tudi v imenu sodelavk in sodelavcev Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete iskreno sožalje.

Rudi Rizman

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
rudi.rizman@guest.arnes.si

oktobra 1997 predavala na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani.

Že kot asistentka je oblikovala program študija sodobnega slovenskega knjižnega jezika kot osrednjega predmeta univerzitetnega slovenističnega študija, program, ki je v prilagojeni obliki veljaven še danes in je za današnje potrebe že nekoliko pretesen, tedaj pa je pomenil glede na stanje v stroki in slovenski jezikovni kulturi ter zavesti nujen in prelomen korak. K tako odločnemu snovanju, ki je bilo takorekoč zapisano med profesoričine značajske lastnosti, sta

jo pripeljala temeljito poznavanje sodobnih teoretskih smeri v jezikoslovju in pronicljiva ocena domačih družbenih razmer. Sprva se je posvetila predvsem raziskovanju skladnje slovenskega knjižnega jezika, kmalu pa se je začel krog njenega raziskovalnega zanimanja širiti. Od osrednjega jezikoslovnega področja, skladnje ni bilo daleč do jezikoslovnostilističnih raziskav, izhodiščno predvsem Cankarjevega opusa kot prelomnega besednoumetnostnega pojava na Slovenskem, nato tudi besedil drugih stilnih in zgodovinskih obdobj. Te raziskave so pomenile trden temelj za vzporedno širše, zaokroženo obravnavanje vprašanj zgodovine slovenskega knjižnega jezika, po drugi strani pa so v koraku s svetovnimi jezikoslovnimi težnjami, toda iz lastnega spoznanja pripeljale do začetkov besediloslovnega raziskovanja v slovenščini.

Ob tem, lahko bi rekli intimnejšem, čeprav domači in tuji javnosti redno predstavljenem raziskovanju jezika se je profesorica Breda Pogorelec začela zgodaj strokovno posvečati tudi neposredni družbeni razsežnosti jezika, in sicer z ustrežno sociolingvistično mislijo. Ta je morala preseči ohranjevalni, zaljubljeni pogled na sodobni knjižni jezik, ki vse vrednoti le s kategorijama lepega in čistega, hkrati pa kljub dobrim namenom največkrat pomeni popolno nemoč pri urejanju zapletenih in občutljivih jezikovnih vprašanj v družbi. Kot predsednica Slavističnega društva Slovenije (1974–1979) je vodila akcijo *Slovenščina v javnosti*, ki je prvi in doslej edini poskus zaokroženega, dokumentiranega pogleda na jezikovno podobo posameznih področij družbenega življenja v Sloveniji, skupaj s predlogi za nadaljnje urejanje težav in odprtih vprašanj. Kot raziskovalka in mentorica se je stalno posvečala slovenskim manjšinam v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, kjer je načrtovanje in uresničevanje jezikovnih pravic precej očitnejše kot v slovenskem osredju največkrat vprašanje narodovega biti ali ne biti. Trezno jezikovno načrtovanje in politiko, ki se zaveda državo-, družbo- in narodotvorne vloge slovenskega jezika in se hkrati izogiba paničnemu strahu pred

vsem drugačnim in tujim, je uresničevala profesorica od leta 1994 tudi kot predsednica delovne skupine za jezikovna vprašanja pri Državnem zboru Republike Slovenije, in to vse do leta 2005, ko je vodstvo slovenskega državnega zbora skupino zaradi očitnega nerazumevanja ukinilo.

V svojem strokovnem in znanstvenem življenju je profesorica opravljala tudi številne druge naloge, bila je predsednica Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, urednica zbornikov, vodja posvetov in članica prenekaterih društev. Vsega tega ni nikoli opravljala rutinsko, ampak zmeraj do konca predano, z znanjem, svežimi idejami in trdnimi vizijami. Vse to se je odražalo tudi v njenem pedagoškem in organizacijskem delu.

Profesorica dr. Breda Pogorelec je dobršen del svoje moči posvetila organiziranju in vodenju jezikoslovnega raziskovanja; pridobivanju mladih raziskovalcev za slovenistiko in slavistiko, pa tudi za druge stroke; mentorstvu na vseh stopnjah dodiplomskega in podiplomskega študija in ne nazadnje predavateljskemu delu, ki je generacije študentov zaradi odprtosti in aktualnosti pogosto najprej spravljalo v zadrego, nato pa praviloma vzpodbudilo študijsko strast. Marsikdo se je pravega pomena profesoričinih predavanj s hvaležnostjo zavedel šele pozneje v poklicnem življenju.

Tisti, ki smo jo imeli priložnost doživljati kot mentorico svojega znanstvenega dela, smo se lahko še posebej dobro seznanili z osebnostno in strokovno večplastnostjo profesorice. To je bila večplastnost, ki je nenehno stremela k celovitosti, jo največkrat dosegala, marsikdaj pa tudi ne, kar je bilo lahko še posebej boleče – tako zanjo kot za nas. Nikoli si ni od nas želela samo tega, da bi nadgradili in s podatki izpopolnili trdno oblikovane teorije iz njene delavnice. Ne, tudi od vse množice, ki nam je bila mentorica, je pričakovala široko razgledanost, teoretsko in metodološko

ustvarjalnost, izvirnost, sintezo – enako, kot je pričakovala od sebe. To pričakovanje nas je včasih naravnost hromilo; zdelo se nam je, da smo na preveč odprtem prostoru, premalo opremljeni za preživetje. Toda profesorica je vedela, na kaj nas pripravlja: ne na zagovor magistrskega ali doktorskega dela, temveč na strokovno življenje. To življenje s seboj prinaša – če se ne zapiraš v slonokoščeni stolp znanosti-zaradi-znanosti – zmeraj nepredvidljive naloge, za katere nikoli nisi že vnaprej opremljen z rešitvami, ampak jih moraš zmeraj šele poiskati.

Žeja po celovitem razumevanju stroke in življenja, pa ne le po razumevanju, temveč tudi po celovitem občutenju, se je v profesoričinem življenju nenehno pretakala med milostjo in pokoro. Milost je – poleg čiste življenjske radosti – rodila dragocene rezultate, izmerljive in neizmerljive. Med izmerljivimi naj izpostavim poleg doslej že izrečenega predvsem Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik našega oddelka, naše fakultete, naše univerze, naše države. Njegova ustanovitev, njegova široka, plodna zasnova, ki obsega v tradicionalnih okostenelih akademskih predstavah nedružljive sestavine, sta zasluga profesorice Brede Pogorelec in nikogar drugega. Seveda je vsa stroka prizadevno in plodno sodelovala v posameznih dejavnostih, skupaj z drugimi vedami ne le filozofske fakultete, temveč celotnega slovenskega univerzitetnega prostora. Toda profesoričino prepričanje v vsebinsko ter organizacijsko celovitost slovenističnega delovanja, potrebnega za plodno življenje slovenskega jezika in slovenske misli v domači in mednarodni razsežnosti, njeno zaupanje v strokovnost ter ustvarjalnost mlajših generacij in njen levinjin boj za uveljavitev prave misli, boj s kolegi, ki je niso zmogli zmeraj zares razumeti in ji ponavadi niso zmogli dovolj zaupati, zato tudi ne stati ob strani – brez tega se danes ne slovenistika ne filozofska fakulteta ne bi mogli ponašati s Centrom, pa ne le to – vrste stvari, ki jih imamo danes za samoumevne, preprosto ne bi bilo. Zato mislim, da bi lahko

Centrovo ime v prihodnosti tesneje povezali s profesoričnim imenom.

Za konec se od milosti za trenutek preselimo k pokori. Profesoričina zahtevnost do sebe in do drugih je rojevala tudi slabo voljo, nesporazume, spore. Njena hitra odzivnost nas ni le navduševala, temveč marsikdaj spravljala tudi v hudo zadrego. Njena močna intuitivnost, temelječa na vedenju in znanju, a vendar samostojno iskriva in pronicljiva, je bila marsikdaj nedružljiva z inertnostjo in predvidljivostjo okolja. Zdi se tudi, da je marsikomu med nami zaupala nekoliko preveč, marsikomu pa nekoliko premalo; do nekaterih je bila premalo popustljiva, do drugih preveč. Iz vsega tega so se rojevale tudi preštevilne anekdote v zvezi s profesorico, nekatere že prav legendarne – toda tudi te imajo svoj smisel, svojo poanto, svojo umeščenost v profesoričinem življenjskem iskanju smisla.

Izvirna ideja ter izdelana vizija v našem prostoru še vedno ne veljata veliko. Kdor ima idej in vizij več, velja za še posebej čudnega, zaznamovanega, skoraj sumljivega. Raje se merimo po številu avtorskih pol, številu objav, citatov, pojavitev, ponovitev. Zares preživi pa le izvirna misel, ki je bila posredovana in nadgrajena v dialogu. Ta se prime in obdrži; to je profesorica Breda Pogorelec na svoj zelo poseben način vedela in se po tem tudi ravnala; zapustila je veliko idej, ki bodo vzklike in obrodile šele v prihodnjih generacijah.

Profesorici dr. Bredi Pogorelec ne bomo mogli v živo izraziti spoštovanja in se ji zahvaliti ob visoki obletnici, kot smo na oddelku prav ta teden lahko storili nekaterim profesorjem iz te velike generacije. Poskusili pa se ji bomo oddolžiti z nadaljevanjem njenega dela in njene misli. Vse kolegice in kolege iskreno vabim k sodelovanju, v spomin na veliko profesorico in v počastitev dragocenega življenja.

Marko Stabej
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
marko.stabej@ff.uni-lj.si

III

Naj se profesorice Brede Pogorelec spomnim z nečim, čemur je dejavno posvetila vsaj deset let svojega življenja, s témo, v kateri sta se – po mojem – najbolj ustvarjalno zlili Bredina strokovna strast in njena strast do družbenopolitičnega angažmaja. To je bila *Slovenščina v javnosti* – »akcija« *Slovenščina v javnosti*, kakor jo je rada imenovala.

Čeprav bi zase težko rekla, da sem njena učenka v tistem, metaforičnem smislu, sem pa bila dolgo njena študentka, dodiplomska in podiplomska, in bila sem v marsičem njena sodelavka, med drugim tudi pri *Slovenščini v javnosti* – in to je ta téma. V okviru predmeta uvod v slovensko jezikoslovje v 1. letniku študentom slovenistike skoraj vsako leto pripovedujem o tej »akciji«, a zdi se, da je cela stvar v našem spominu nekako odmanjkala, zato dovolite, da navedem par opornih točk:

– Izhodišče *Slovenščine v javnosti* je bilo – deset let pred njenim kontinuiranim začetkom – javno pismo o jeziku, ki ga je svojim organizacijam in vodstvom po Sloveniji poslal Izvršni odbor Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDL) in v katerem je bilo v tudi sicer reformnem letu 1965 opozorjeno na skrb za rabo slovenščine v javnosti kot nekaj, kar je »dolžnost vodstev in organizacij socialistične zveze« (Zb. *Slovenščina v javnosti* 1983: 216); ne vem, če edini, vsekakor pa najoprijemljivejši rezultat tega javnega pisma je bila uvedba slovenskega televizijskega dnevnika (dotlej smo Slovenci izmenično vsak večer gledali TV-dnevnik iz Zagreba in Beograda – študentje, ki jim danes to pripovedujem, komaj verjamejo, da je bilo kdaj res tako).

– Ob 10-letnici prvega pisma sta leta 1975 izšli dve novi javni pismi: eno ponovno iz družbenopolitičnih vrst (SZDL), drugo pa tudi že iz strokovnih – avtorica tega drugega je bila prof. Breda Pogorelec, takrat v funkciji predsednice Slavističnega društva Slovenije.

– Dalje je pod njenim vodstvom oktobra 1977 na Bledu potekalo zborovanje slovenskih slavistov – ob tej priložnosti je v šesti številki *Jezika in slovstva* izšlo obsežno in bogato gradivo na temo o javni rabi slovenščine; mislim, da je bilo to zborovanje daleč najbolj vznemirljivo od slavističnih zborovanj pred tem in skoraj gotovo tudi po tem, dejansko je s svojo aktualnostjo spodbudilo k angažmaju sloveniste, slaviste in celo še druge: učitelje, profesorje, lektorje, prevajalce ...; ker sem bila zraven, lahko povem, da smo se po celodnevni predavanjih, okroglih mizah in diskusijah dobili zvečer v družbi z mnogimi kolegi in kolegicami in dalje razpravljali o temi.

– Sklepni dogodek je bil maja 1979 v Portorožu z velikim posvetovanjem o jeziku – izhodišče za razpravo je bilo gradivo, ki so ga pripravile delovne skupine.

In to je bil hkrati verjetno najpomembnejši del te večletne akcije – namreč: ne portoroško posvetovanje samo, temveč delo, povezano s pripravami in urejanjem gradiva. Delo je potekalo v dvanajstih delovnih skupinah, ki so bile (bolj ali manj prekrivno) določene s področjem javne rabe jezika. Ta del je strokovno jedro celotne akcije in je rezultat – takrat v slovenskem jezikoslovju popolnoma nove, tj. sociolingvistične metodologije, ki ga je bila v tistem času prav gotovo najbolj sposobna izpeljati prav prof. Breda Pogorelec: treba je bilo najprej namreč določiti področja, ki so za slovenščino v javnosti bistvena in zaokrožena – za tisti čas seveda, primerjava danes pa daje podatek o tem, koliko je ta delitev nad samó aktualnim časom in prostorom.

Dalje je bilo znotraj vsakega od področij (slovenščina v političnem življenju, gospodarstvu, turizmu, šolstvu, znanosti, množičnih občilih ...) treba ugotoviti govorne položaje, ki jezikovno rabo na danem področju določajo kot javno. Mogoče se zdi to preprosto, a ni bilo. Ni namreč samo po sebi umevno, da strokovnjak jezikoslovec,

slovenist te govorne položaje pozna – v resnici mnogih sploh ne, še manj pozna resnične in aktualne probleme, povezane z jezikovno rabo v teh govornih položajih. V zvezi s tem se je kot odlična pokazala zamisel prof. Brede Pogorelec o tem, da mora biti vsaka delovna skupina dvodelna, sestavljena iz jezikoslovnoslovenističnega in – da tako rečem – uporabniškega dela, tj. iz ljudi, ki govorne položaje na vsakem od področij »živijo« in sooblikujejo vsak dan in jih zato zares dobro poznajo. Sožitje in dopolnjevanje teh dveh delov je akcijo slovenščina v javnosti naredilo za poskus, kako je skrb za jezik lahko tudi drugačna. Ves čas je prof. Breda Pogorelec poudarjala trajnost »akcije« (ničesar ni mogoče narediti na silo in čez noč) in nujnost povezovanja med stroko in – recimo temu – oblastjo, ki ima vzvode za uresničevanje strokovnih izhodišč.

Z izidom knjige *Slovenščina v javnosti*, katere urednica je bila prof. Breda Pogorelec, smo leta 1983 – malo pozno, vendar črno na belem – dobili študijsko literaturo, ki jo je mogoče vedno znova izrabljati in vedno znova dopolnjevati s sociolingvističnimi primerjavami, tako jezikoslovnimi kot družbenopolitičnimi. In z gotovostjo lahko rečem: če bi ne bilo prof. Brede Pogorelec in njenega poznavanja takrat aktualne sociolingvistične literature ter tudi tedanje sociolingvistične situacije, zlasti pa njenega entuziazma in njene odprtosti, ki se je morda kdaj zdela celo nekoliko razpuščena, zato

pa nikoli poenostavljajoče »horukarska«, če, skratka, ne bi bilo Brede, tega Slovenci takrat pač ne bi imeli.

V zvezi s *Slovenščino v javnosti* bi rada spomnila še na nekaj. Z mislimi prof. Brede Pogorelec, ki jih lahko preberemo v knjigi in so bile že sredi 70. let tudi objavljene, kot je med drugim npr. tale:

Jezik v javnosti je znamenje narodove svobode in dejavnik njegove samozvesti, svoboda jezika je pogoj za poln in vsestranski razvoj. Boj za narodno in socialno svobodo je zato tudi boj za svobodo jezika. (Zb. *Slovenščina v javnosti* 1983: 221.)

Torej z atmosfero, ki so jo ustvarjale te in podobne ideje, je bila *Slovenščina v javnosti* kot gibanje v 2. polovici 70. in v 80. letih nedvomno ena od najzgodnejših pobud za rojevanje zamisli o osamosvajanju Slovenije. Zakaj je delo v zvezi s *Slovenščino v javnosti* tako rekoč hkrati z osamosvojitvijo Slovenije tudi zamrlo, je vprašanje, na katerega bo kdaj še treba odgovoriti. Prof. Breda Pogorelec o tem – vsaj z mano – ni nikoli govorila.

Na koncu bi se zaradi vsega tega in še mnogo drugega profesorici dr. Bredi Pogorelec rada zahvalila v imenu vseh, ki nam je dala veselje do jezika kot tistega, kar smo.

Erika Kržišnik
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
erika.krzisnik@guest.arnes.si